

Олга ФОКИНА

ИЗПОЛЗУВАНЕТО НА ПРЕЦЕДЕНТНИ ИМЕНА С ЛИТЕРАТУРЕН ПРОИЗХОД КАТО АКСИОЛОГИЧЕН МЕХАНИЗЪМ

Настоящата статия е посветена на реализацията на оценъчността как специфична черта на дискурса СМИ пътём използвания прецедентных имен, которые, наряду с прецедентными текстами, ситуациями и высказываниями, включаются в круг прецедентных феноменов. Предметом исследования являются функционирование прецедентных имен литературного происхождения, их классификация в аксиологическом аспекте, а также их дериваты в печатных СМИ.

Настоящата статия е посветена на реализацията на оценъчността като специфична черта на публицистичния дискурс, изразена чрез използването на прецедентни имена (ПИ). Предмет на изследване са ПИ с литературен произход, тяхната класификация в аксиологичен план, както и техните деривати в печатните медии.

ПИ, наред с прецедентните текстове, ситуации и изрази, се включват в кръга от прецедентни феномени. Според Ю.Н. Караулов, прецедентните феномени са значими за определена личност в познавателно и емоционално отношение, имат свръхличностен характер (т. е. те са добре известни и на широкото обкръжение на дадената личност, което включва нейните предшественици и съвременници) и се използват нееднократно в дискурса на дадената езикова личност [Караулов 1987: 216]. Те са компоненти от системата ментефакти (елементи на “съдържанието” на съзнанието). Разбирането на прецедентните феномени, кои-

то функционира в дадена култура, свидетелства за принадлежността на човека към определена културна среда.

Публицистичният дискурс, както и всеки друг вид дискурс, има свой кръг от прецедентни феномени, които влизат в интертекстуални връзки. В случаите, когато адресатът и адресантът на публицистичния текст имат обща аперцепционна база (общ опит, обща информация, общ обем от културни текстове), когато при четенето на текста протича процес на “комуникативно съавторство” [Винокур 1993:84], читателят адекватно разбира замисъла на автора.

ПИ е индивидуално име, свързано или със широко известен текст, отнасян най-често към прецедентните текстове, или с прецедентна ситуация. Това е сложен знак и при неговата употреба в комуникацията се осъществява апелация не към същинския денотат (референта), а към комбинацията от диференциални признаци на даденото ПИ, което може да бъде от един (например, *Ломоносов*, *Кутузов*) или повече елементи (например, *Павлик Морозов*, *Баба Яга*), обозначавайки при това едно понятие [Красных 2003: 172].

Основните групи сред най-честотните в публицистичните текстове ПИ са литературните ПИ, историческите ПИ и политическите ПИ.

Литературните ПИ функционира като цитатни компоненти от интертекстуални фрагменти. Те често се употребяват и като “точкови цитати”. Например, следният интертекстуален фрагмент насочва адресата към редица първични текстове, представени с “точкови цитати”, в това число и ПИ, които за носителя на руската лингвокултура имат мелиоративна (положителна) окраска: *Берешь своих литературных героев – только те черты, которые тебе в них нравятся: вечное одиночество Печорина, строгую красоту Болконского, нравственный камертон князя Мышкина, траурную бравурность полковника Най-Турса. Прибавляешь еще кое-что от себя...* (Комсомольская правда)

Политическите и историческите ПИ могат да се използват като маркери на цитацията, насочвайки към автора на цитирания текст: *Если вспомнить высказывание Бисмарка о том, что для проведения социалистического эксперимента надо выбрать страну, которую не жалко, то Ирак все-таки жалко.* (Вечерняя Москва); *Нет идеальных отцов, но нет и идеальных жен. “Мир спасет космическое равновесие, если качества, присущие женщинам, дополнят мужские”, — сказал Николай Рерих.* (Московская правда); *“Жалобы на неприятную вещь*

увеличивают злость, смех над ней уничтожает ее”, – учил **Конфуций**. (Новая форточка)

ПИ може да стане нарицателно, т. е. да се употребява като типично обобщение, като въплъщение на определени свойства, качества и т. н. Ср., например, ПИ *Штирлиц* за обозначаване на сътрудниците на спец-службите в следния пример: *“Штирлицам”* *лучше договариваться, или Об особенностях национального решения споров*. (Российская газета)

Повечето ПИ с литературен произход влизат в кръга на национално-прецедентните феномени, известни на всеки среден представител на националното лингвокултурно съобщество и това позволява използването на ПИ от тази група в аксиологична функция, като средство за оценка – те служат за условно типизирано обозначение на черти на характера и модели на поведение, одобрявани или осъждани от обществото. В по-редки случаи ПИ са средство за оценка на външността на човека.

Аксиологичната функция на езиковата единица предполага нейната способност да репрезентира ценността и/или да дава разноаспектна оценка на предмети, факти и явления от действителността. В структурата на оценката влизат различни компоненти, в това число субектът на оценката (авторът на текста), обектът на оценката (чрез ПИ с литературен произход обикновено се оценяват лица, рядко – събития), оценъчният елемент и оценъчната скала [вж.: Телия 1886, Ивин 2006, Волф 2009 и др.].

Аксиологичната картина на света, отразена в средствата за масова информация, е социално обусловена. Неутрална позиция на скалата за оценка на ПИ, функциониращи в медиатекстовете, е малко вероятна във връзка с това, че оценката е една от основните черти на медийния дискурс и всички компоненти на този дискурс се включват в полето за оценка. Оценката се определя от създадените в обществото представи за нормата и нейните нарушения, от еталоните в областта на социалните отношения и морала.

Използването на ПИ е един от механизмите за формиране на косвена оценка на личност или ситуация чрез апелация към базови ценности, олицетворявани от литературни персонажи (*Данко* – саможертва, *Ромео и Жулиета* – любов и т. н.). За разлика от лексемите, изразяващи рационална оценъчна модалност (*добър, лош, полезен* и др.), ПИ могат да изразяват емотивна модалност, да внасят експресия. При

това журналистическата оценка се подкрепя от пряко или косвено позоваване на авторитета на автора на произведението, а ПИ играе ролята на своеобразен еталон, с който се съпоставя обектът на оценка.

Източници на ПИ са произведенията от руската и световна класическа литература, като най-честотни в съвременната руска публицистика са ПИ от произведенията на М.Ю. Лермонтов, А. С. Грибоедов, Л. Н. Толстой, А. Н. Островски, Н. В. Гогол, И. А. Гончаров, И. Илф и Е. Петров, М. А. Булгаков, М. Сервантес, У. Шекспир. Ще отбележим, че средните носители на руската лингвокултура имат сходни стереотипни представи за основните черти на характера на героите на литературните произведения, които влизат в училищната програма по литература.

Национално-прецедентните имена, принадлежащи към руската и съветската лингвокултура (*Обломов, Манилов, Митрофан, Шариков, Швондер, Штольц, Остап Бендер* и др.), се използват най-активно за изразяване на оценка в публицистичните текстове; много по-рядко аксиологична функция изпълняват универсално-прецедентни имена (*Дон Кихот, Мэри Поппинс, Том Сойер, Робин Гуд, король Лир* и др.).

Независимо от това дали конкретното ПИ се отнася към национално-прецедентните или универсално-прецедентните феномени, оценъчният компонент на значението на ПИ има национално-културна специфика. Например, Дон Кихот в западната лингвокултура е чуждак, който се занимава с безполезни неща, в руската – символ на безкористност, на борба за справедливост, понякога – на наивност: *Как минимум, трое из семерых кандидатов – Дон Кихоты. И один даже слабого пола. Они смелые и отчаянные. Правда, Дон Кихот верил, а вот верят ли они сами? А вообще-то, Дон Кихот персонаж, вызывающий симпатию.* (Новости Петербурга)

Според мястото на ПИ с литературен произход на скалата за оценка, те могат да се разделят на няколко групи.

Най-честотни в медиатекстовете са ПИ, които съдържат пейоративна (отрицателна) оценка: *Шариков, Швондер, Митрофанушка, Кощей, Хлестаков, Чичиков, Мальчиш-Плохиш, Держиморда, “дети лейтенанта Шмидта”, Кабаниха, Молчалин, фрекен Бок* и др. Това е свързано със спецификата на медиите: положителните явления от политическия, социалния и културния живот се възприемат като норма, следователно, много по-рядко привличат вниманието, докато интерес за медиите представляват събитията, излизащи извън нормата, преди всичко отрицателно оценяваните. Например: *Как ей удалось втереться*

в доверие к членам правящей семьи – одному богу известно. Эдакое итальянское **дитя лейтенанта Шмидта** в юбке. (Российская газета); Согласно официальному печатному органу волшебного мира, Гарри Поттер просто **Хлестаков**, всех достал своим шрамом на лбу, занимается чистым пиаром и верить ему нельзя. (Газета)

Отрицателно се оценяват такива качества на личността като авантюризм, лъжливост (**Хлестаков**, **дети лейтенанта Шмидта**), деспотизъм и грубост (**Кабаниха**, **Держиморда**), глупост и необразованост, ограничено мислене (**Шариков**, **Митрофан**, **Швондер**), нагаждачество (**Молчалин**) и др.: *Нужен документ, который бы регламентировал деятельность претендентов в швондеры, определяя им круг полномочий.* (Архангельск); *Я ее боялся, она мне напоминала Кабаниху из “Грозы”.* (Вечерняя Москва); *В компетенцию мирового судьи входят <...> например, семейная или соседская ссора, злая “шалость” великовозрастных Митрофанов.* (Округа. Юго-Запад). В повечето случаи пейоративна оценка получават вътрешни качества на личността, докато отрицателна оценка на външността изразява само името *Кощей*.

Към втората група се отнасят ПИ, съдържащи мелиоративна оценка (**Дюймовочка**, **Данко**, **Ромео и Джульетта**, **Мышкин**, **Золушка**, **Наташа Ростова**, **Мэри Поппинс**, **Том Сойер** и др.): **Современные Томи Сойеры** *благоустривали столицу, трудились в сервисных, экологических, реставрационных и сельскохозяйственных отрядах.* (Московский комсомолец); *Как стать Дюймовочкой* (Комсомольская правда) – в последния пример има рядък за съвременните медиатекстове случаи на употреба на ПИ с положителна оценка на външността (миниатюрност, стройност).

В редица случаи положителна оценка получават не толкова личните качества на героите, колкото отношенията между тях (**Ромео и Джульетта**, **Тристан и Изолда**, **Орфей и Эвридика**): *Эта история современных Ромео и Джульетты, доживших до взрослых лет, легла в основу сериала “Райские яблоки.* (Комсомольская правда); **Ромео и Джульетта: любовь гастарбайтеров?** (Московский комсомолец)

Оценката зависи и от политическата и идеологическата ситуация: например, в постсъветско време **Данко** като символ на саможертвата в името на високи идеи практически не се използва в медиатекстовете, като изключение прави само опозиционният печат: *Во дни сомнений ищущие люди, патриоты, обращают свой взор <...> к вечным исти-*

нам, к разуму и чести, к вам, дорогие друзья, кто, как **Данко**, несёт огонь сердца в наш народ. (Наш современник)

Повечето ПИ с литературен произход (и техните производни) имат **нееднозначна (дифузна)** оценъчност, която се диференцира еднозначно само в контекста (*Онегин, Обломов, Штольц, Анна Каренина, Андрей Болконский, Печорин, Остап Бендер, Павка Корчагин, Воланд, Щукаръ, Дон Кихот, Робин Гуд, Король Лир, Гамлет, Карлсон*). Оценката зависи от идеологическата насоченост на изданието (която отразява идеологически маркираната, социално-групова система на ценностите), както и от сложността на литературния образ, от актуализацията на някои семи. Въпреки това все пак може да се каже, че в медиатекстовете преобладава пейоративната оценка: *Ограничен и Павка Корчагин, упёршился в одну идею и даже не обсуждающий её*. (Аргументы и факты)

Нееднозначната оценка в някои случаи става предмет на осмисляне: *Предельно упрощая вопрос, можно сказать, что главный водораздел в интерпретациях донкихотства проходит по линии: положительный или отрицательный герой, образец для подражания или объект для насмешек*. (Вестник Европы); *Дон Кихот – герой неоднозначный и, не исключено, отрицательный. Желание осчастливить глупого обывателя часто превращает романтика в насильника*. (Комсомольская правда)

Интерес представляват случаите на синтез на негативната рационална оценка и положителната емоционална. Например, Остап Бендер на рационално ниво е комбинатор, мошеник, лъжец: *Остап Бендер по-уральски* (Комсомольская правда); *Это типичный современный Остап Бендер. Креймер выдавал себя за сотрудника ГРУ*. (Новая газета) На емоционално ниво обаче той често е любим за аудиторията персонаж, а в медиите положително се оценяват неговият талант, предприемчивост, хумор, самоирония, находчивост и т. д.: *Наш в меру криминальный и сложный мир увидел своих героев – это избегающий острых конфронтаций с уголовным кодексом, обаятельный Остап Бендер, мордоворот Саша Белый и стойкая девушка со сложной судьбой Катя Тихомирова*. (Российская газета) – в последния пример се анализират резултатите от социологическо проучване, които показват, че съвременните руски мъже и жени се отъждествяват с героите на И. Илф и Е. Петров, на филмите “Москва слезам не верит” и “Бригада” (популярен “гангстерски” филм – бел. прев.).

ПИ с аксиологична функция могат да влизат в антонимични отношения в рамките на контекста, например, *Обломов – Штольц*: *Возьмём Гончарова: казалось бы, какой герой из ленивого, барственного Обломова? Вот деловой, активный Штольц – это да. Тем не менее именно ленивый барин воплощает в себе начало доброты, здравого смысла и каких-то высших ценностей, а Штольц, которому эти высшие ценности чужды, воспринимается как нечто ограниченное.* (Аргументы и факты)

Към различни оценъчни полюси се отнасят и мелиоративно оценяваното ПИ *Мэри Поппинс* и съдържащото пейоративна оценка ПИ *фрекен Бок* в дадените примери: *Казалось бы, знаменитостям с их возможностями, деньгами и связями подобрать идеальную Мэри Поппинс не составляет особого труда. На деле все не так. <...> Шантаж, угрозы со стороны уволенных фрекен Бок – с этим нередко сталкиваются и голливудские звезды*. (Московский комсомолец); *Чтобы превратиться из домоправительницы фрекен Бок в добрую Мэри Поппинс, теперь достаточно желания и любви к детям.* (Аргументы и факты)

Интерес представляват и интертекстуалните деривати, които могат да се образуват на базата на ПИ с литературен произход. В тях обикновено се запазва или се усилва оценъчният потенциал на производящата дума благодарение на морфеми с оценъчно значение: *Обломов – обломовщина, Шариков – шариковщина* и т. н.

Интертекстуалните деривати могат да образуват разгърнати словообразователни гнезда: *Дон Кихот – донкихотство/донкишотство, донкихотизм, донкихотский, донкихотовский, донкихотствовать; Остап Бендер – бендеровский, остапо-бендеровский, остаповский; Обломов – обломовщина, обломовский, обломовство, обломщина; Робин Гуд – робингудство, робингуд, робингудно, робингудный; Шариков – шариковщина, шариковизм, шариковский, по-шариковски, шариковство; Кощей – кощейский, кощейство, кощействовать, по-кощейски, кощейный; Манилов – маниловский, маниловщина* и т. н. Например: *Сегодня издатели должны донкихотствовать, издавая хорошие книги.* (Студенческий меридиан); *В России в авторитарный синдром входит как центральный момент – фатализм, покорность власти. Смирение – выражаясь стилем слезливым. Политическая обломовщина – выражаясь стилем желчным.* (Российская газета);

Робинзудство должно закладываться сизмальства. (Журнал XXI); За вывеской ШОСа прячется прямо-таки **шариковский** вопрос: “А не слишком ли у вас много жизненного пространства?”. (Русский вестник); *Вошедшая в пословицы и поговорки московская основательность, важность и в известной мере спесь* имели оборотную сторону, здорово напоминающую гоголевскую **маниловщину**. (Аргументы и факты)

Отонимните интертекстуални деривати имат не само аксиологична, но и текстообразуваща функция. Ще посочим като пример статия, отразяваща дифузната оценъчност на ПИ *Дон Кихот* и неговите деривати, отнасящи се към различни части на речта: *В 1877 году Достоевский выдвинул в “Дневнике писателя” идею подлинно донкихотскую, т.е., с одной стороны, гениальную по своей простоте и общедоступности, а с другой – абсолютно утопическую по своей неосуществимости. Речь шла о реальной (с точки зрения Достоевского) возможности преодоления – под знаменем донкихотства – раскола между славянофилами и западниками, о проникнутой почти экуменистским пафосом возможности объединения в лоне донкихотства не только всей русской интеллигенции, но и всего русского народа... <...> Глагол “донкишотствовать” в значении “сумасбродствовать” введен в русский обиход, по-видимому, Державиным.<...> В России Дон Кихоты сначала “шли в народ” и готовили революцию. Когда фанатики человеколюбия захватили власть, донкихотство претворилось в диссидентское движение. Сейчас же донкихотство вновь находится в оппозиции, и донкихотовское знамя готовы подхватить сталинисты, антиловцы и антиглобалисты.* (Вестник Европы)

Използуването на прецедентните имена от литературен произход като аксиологичен механизъм, за изразяване преди всичко на пейоративна оценка, играе важна роля за експресивизацията на публицистичния текст. Изучаването на функционирането на прецедентните имена в съвременните медии, преди всичко в аксиологичен аспект, може да стане едно от направленията на тяхното изследване, в това число и в съпоставителен план.

ЛИТЕРАТУРА

Винокур 1993: Т. Г. Винокур. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения. – М., Наука, 1993.

Волф 2009: Е. М. Вольф. Функциональная семантика оценки. – М., URSS, 2009.

Ивин 2006: А. А. Ивин. Аксиология. – М., Высшая школа, 2006.

Караулов 1987: Ю. Н. Караулов. Русский язык и языковая личность. – М., Наука, 1987.

Красных 2003: В. В. Красных. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность. – М., Гнозис, 2003.

Телия 1986: В. Н. Телия. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М., Наука, 1986.

Фокина 2008: О. В. Фокина. Источники интертекстуальных включений в языке современных газет. – М. – Ярославль, 2008.

Перевод от руски: *Лиляна Цонева*